

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 327.8:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.4>

ІНСТРУМЕНТИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ У МЕЖАХ РОСІЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ¹

TOOLS OF MANIPULATIVE INFLUENCE ON CIVIL SOCIETY OF UKRAINE WITHIN THE LIMITS OF RUSSIAN INFORMATION AGGRESSION

Бадер А.В.,*доктор політичних наук, професор,**директор навчально-наукового інституту соціальних і гуманітарних наук**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

У статті зазначено, що росія, як в межах прихованої агресії проти України (2014 р.), так і повномасштабного вторгнення (2022 р.), застосовувала широкий спектр інструментів маніпулятивного впливу на громадянське суспільство в Україні. Підкреслено, що попри постійні контрзаходи, рф й надалі досить ефективно здійснює інформаційний тиск. Наголошено, що одним із підтверджень заявленого є відсутність єдності щодо українського питання серед країн Європейського Союзу та поширення, у зв'язку з цим, песимістичних настроїв серед громадян України. Вказано, що найбільш непродуктивною є позиція Австрії, Румунії, Словаччини та Угорщини. Відтак наголошено, що враховуючи затяжний характер агресії, особливої актуальності набуває науковий аналіз інструментів інформаційного тиску застосованих росією. Заявлено, що розв'язання вказаної проблеми надасть можливість розробки ефективних механізмів захисту громадянського суспільства від маніпулятивного впливу із зовні.

У статті виявлено, що у межах прихованої агресії, воєнного конфлікту й повномасштабного вторгнення російські спеціалісти застосовували одні з найбільш ефективних інструментів впливу на громадянське суспільство України: упродовження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки. Наголошено, що не дивлячись на цілу низку контрзаходів, починаючи від блокування Інтернет-ресурсів, закінчуючи спростуванням фейків на державному рівні, маніпулятивний вплив рф є досить дієвими і сьогодні. Підкреслено, що особливий ефект мають удари по цивільній інфраструктурі, знищення енергетичних об'єктів, цинічне вбивство пересічних громадян в поєднанні з маніпуляціями, навколо переговорів щодо завершення війни. Виходячи із зазначеного поставлено завдання у подальшому звернути увагу не на технічне протистояння інформаційній агресії, а на протидію за допомогою когнітивної сфери людини, розробки та впровадження технологій формування критичного мислення.

Ключові слова: інформаційна агресія, громадянське суспільство, інструменти маніпулятивного впливу рф.

The article states that Russia, both within the framework of covert aggression against Ukraine (2014) and full-scale invasion (2022), has used a wide range of tools for manipulative influence on civil society in Ukraine. It is emphasized that despite constant countermeasures, the Russian Federation continues to exert information pressure quite effectively. It is emphasized that one of the confirmations of the stated is the lack of unity regarding the Ukrainian issue among the countries of the European Union and the spread, in this regard, of pessimistic sentiments among the citizens of Ukraine. It is indicated that the most unproductive position is that of Austria, Romania, Slovakia and Hungary. Therefore, it is emphasized that, given the protracted nature of the aggression, a scientific analysis of the tools of information pressure used by Russia is of particular relevance. It is stated that the solution to the specified problem will provide an opportunity to develop effective mechanisms for protecting civil society from manipulative influence from outside.

The article reveals that within the framework of covert aggression, military conflict and full-scale invasion, Russian specialists have used some of the most effective tools to influence Ukrainian civil society: the introduction of controlled rumors, provocation, disinformation, psychological pressure and diversification of public opinion. It is emphasized that despite a number of countermeasures, ranging from blocking Internet resources to refuting fakes at the state level, the manipulative influence of the Russian Federation is quite effective even today. It is emphasized that strikes on civilian infrastructure, the destruction of energy facilities, the cynical murder of ordinary citizens in combination with manipulations around negotiations to end the war have a special effect. Based on the above, the task is set to pay attention in the future not to technical opposition to information aggression, but to counteraction using the cognitive sphere of a person, the development and implementation of technologies for the formation of critical thinking.

Key words: information aggression, civil society, tools of manipulative influence of the Russian Federation.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

Постановка проблеми. Сьогодні очевидно, що росія, як в межах прихованої агресії проти України (2014 р.), так і повномасштабного вторгнення (2022 р.), застосовувала широкий спектр інструментів маніпулятивного впливу на громадянське суспільство в Україні. Попри постійні контрзаходи, рф й надалі досить ефективно здійснює інформаційний тиск. Одним із підтверджень зазначеного є відсутність єдності щодо українського питання серед країн Європейського Союзу та поширення, у зв'язку з цим, песимістичних настроїв серед громадян України. Зокрема, найбільш непродуктивною є позиція Австрії, Румунії, Словаччини та Угорщини. Відтак, враховуючи затяжний характер агресії, особливої актуальності набуває науковий аналіз інструментів інформаційного тиску, застосованих росією. Зрозуміло, що розв'язання вказаної проблеми надасть можливості розробки ефективних механізмів захисту громадянського суспільства від маніпулятивного впливу із зовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблем, пов'язаних із феноменом «інформаційна війна», активізувався у другій половині минулого століття, коли розвиток технічних засобів значно розширив можливості маніпулятивного впливу на масову аудиторію. Цій тематиці присвятили свої дослідження такі західні науковці, як Дж. Лакофф [1], В. Лефевр [2], І. Валлерстайн [3]. Вагомий внесок у вивчення цього питання зробили й вітчизняні дослідники, серед яких О. Дубас [4], Н. Гуріна [5], С. Шпилик [6], Т. Бельська [7], А. Марущак [8], І. Кононов [9], Г. Почепцов [10], В. Петрик [11], Н. Вітюк [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Певні компоненти досліджуваної теми досить широко розроблені названими вище вченими. Водночас сучасні події, зокрема повномасштабне вторгнення рф в Україну, вимагають детального наукового аналізу застосованих інструментів маніпулятивного впливу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Центральним завданням статті є аналіз інструментів маніпулятивного впливу, застосованих на практиці російською федерацією у межах інформаційної агресії проти громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу погляд, до основних інструментів, що використовуються росією в межах інформаційної агресії проти України слід віднести наступні: 1) поширення чуток; 2) провокацію; 3) дезінформацію; 4) психологічний тиск; 5) диверсифікацію громадської думки.

Слід визнати, що чутки є одним з найбільш поширених і дієвих інструментів інформаційної війни. На основі наших попередніх досліджень маємо можливість стверджувати, що виникнення

чуток зумовлене, насамперед, браком або недостатньою повнотою офіційної інформації, а також поширенням суперечливих і слабо аргументованих повідомлень. Однією з ключових причин поширення чуток є також дефіцит емоційного забарвлення інформації, що компенсується шляхом її подальшого викривлення та насичення емоційними елементами. Нестабільна та кризова ситуація в державі створює сприятливий ґрунт для розповсюдження чуток. До чинників, що сприяють їхній циркуляції, належать низький рівень політичної свідомості громадян та недостатня обізнаність із актуальними суспільно-політичними питаннями [13; 14].

Технологія використання чуток широко застосовується в інформаційній агресії проти України. Зокрема, у 2014 р. дестабілізація суспільно-політичної ситуації на Сході країни відбувалася шляхом поширення неправдивих повідомлень про автобуси з «Правим сектором», що нібито прямували на Донбас. До 2022 р. у суспільній свідомості активно циркулювали штучно створені чутки про постійне зростання тарифів, неминучий обвал гривні та колапс економіки. Після повномасштабного вторгнення рф методично підігрівав панічні настрої серед громадянського суспільства України за допомогою чуток про наступ з Білорусії, настання енергетичного колапсу, неминучу мобілізацію жінок тощо [15].

Одним із ключових інструментів впливу на громадянське суспільство в межах інформаційної агресії є провокація. Цей засіб можна охарактеризувати як цілеспрямовану інформаційну операцію, задля того, щоб змусити супротивника діяти за не вигідним для нього сценарієм. Яскравим прикладом інформаційної провокації можна вважати ситуацію зі збиттям малайзійського лайнера. Відповідно до поширеної версії, росія могла планувати збиття власного цивільного літака, аби звинуватити в цьому Україну та використати інцидент як привід для введення регулярних військ на її територію. Також до провокацій систематично вдавались бойовики так званих «ЛНР» та «ДНР», здійснюючи обстріли на лінії розмежування. Сьогодні росія вдається до провокації навколо атомних електростанцій. Зокрема рф звинуватила Україну в запуску дронів по ЗАЕС, укриттю ЧАЕС та навіть підриві автомобілю представників МАГАТЕ [16].

У розрізі аналізованої проблеми дуже цінними є результати соціологічного дослідження під керівництвом І. Кононова. Зокрема, свідчення 2014 р. одного із інформантів з Луганська. «Наступний інформант – інженер-винахідник: «Чеченці там стояли, які на початку червня приїхали з Ростова. Там два Камази чеченських артилеристів. Вони зо два тижні ходили містом, знімали зарубки, брали координати, знімали на

планшети, обробляли цю інформацію під керівництвом російських офіцерів. <...> Вони ж координували здійснювали й стрільбою системи залпового вогню, тобто з одного кінця міста постріли йшли на інший. У мене приймач скануючий був. Я слухав їхні розмови, як вони цілі встановлювали, куди коригування давали і так далі» (Едуард, інженер, 47 років, Б.І., Київ, 2018 р.)» [9].

Дезінформація передбачає цілеспрямоване введення об'єкта в оману щодо справжніх намірів суб'єкта дій. Вона може реалізовуватися через різноманітні методи, серед яких ключовими є:

- тенденційне викладення фактів – упереджене висвітлення подій шляхом вибіркового використання правдивої інформації, яка подається таким чином, щоб створити викривлену картину реальності;

- дезінформація від «зворотного» – надання достовірних даних у спотвореному вигляді або з таким формулюванням, що об'єкт впливу сприймає їх як неправдиві;

- термінологічне «мінування» – маніпуляція значенням фундаментальних понять, що змінює їхнє сприйняття як у загально-світоглядному, так і в конкретному оперативному контексті [11].

Більшість сюжетів російських телевізійних новин про Україну є яскравими прикладами дезінформації, у яких застосовуються всі основні методи маніпулятивного впливу на масову аудиторію. Одним із класичних прикладів такого відвертого інформаційного фейку став сюжет, що вийшов 12 липня 2014 р. на Першому російському телеканалі про нібито «розіп'ятого» українськими силовиками хлопчика. Ця абсолютно вигадана історія була оперативно поширена іншими російськими ЗМІ та соціальними мережами, що сприяло подальшому розпалюванню страху й ненависті до української армії серед російської аудиторії. За повідомленням Центру протидії дезінформації протягом лютого 2025 р. росія планувала дискредитацію україно-британських відносин, поширення наративів щодо «відсутності потреби в посиленні обороноздатності ЄС», маніпуляції, навколо переговорів щодо завершення війни в Україні, територіальних зазіхань щодо України з боку її західних сусідів, дискредитацію мобілізації в Україні та ЗСУ тощо [17].

Особливо ефективним пропагандистським прийомом у таких маніпулятивних повідомленнях є використання образів дітей, жінок і літніх людей. Воєнні конфлікти зазвичай сприймаються через призму боротьби між агресором і захисником, тому представники цих соціальних груп трактуються як невинні жертви. Відповідно, ті, хто виступає в ролі їхніх захисників, автоматично отримують схвалення суспільства, а сторона, яку пропаганда позиціонує як агресора щодо них, однозначно сприймається як ворог. Цей підхід

широко застосовується в інформаційній агресії проти України, спрямованій на формування негативного образу українських військових та легітимацію дій росії в очах її власного населення [12, с. 36].

Російські ЗМІ систематично формують образ росії як лідера так званого «антизахідного світу», а в. путіна – як головного захисника традиційних цінностей, що, за його твердженнями, Захід нібито занедбав [18]. Варто також урахувати масштабність інформаційного впливу російської федерації, який поширюється не лише на внутрішню аудиторію, а й охоплює значну частину території колишнього Радянського Союзу [19]. Це дозволяє кремлю просувати власний ідеологічний наратив, підтримувати проросійські настрої у сусідніх країнах та маніпулювати суспільною думкою на міжнародній арені.

У вказаному контексті представник Департаменту захисту національної державності СБУ А. Черняк зазначає: «Що стосуються технічних аспектів ситуації в національній інформаційній сфері, варто відмітити, що державою-агресором ефективно використовуються можливості передавальних центрів, які розташовані у таких прикордонних російських містах як Белгород, Шебекіне і Валуйки, Красноперекіпськ АР Крим та Григоріополь і Тирасполь невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, для поширення сигналів електронних засобів масової інформації російської федерації на частини територій північних і південно-східних регіонів нашої держави» [20, с. 284].

Окрім того, названий представник силових структур указує на те, що маніпулятивній діяльності: «російської сторони, суттєво сприяє відсутність якісного сигналу як аналогового, так і цифрового формату національного телемовлення в прикордонних областях України, що надає можливість місцевому населенню приймати відносно якісний сигнал телецентрів, які ретранслюють програми заборонених в Україні російських телеканалів, розташованих у Молдові, Румунії та невизнаній Придністровській Молдавській Республіці. Зазначене зумовлене завищеною потужністю іноземних передавачів та, частково, прорахунками українських фахівців щодо допустимого рівня випромінювання національних ретрансляторів» [20, с. 284].

Поширеним інструментом інформаційного впливу є психологічний тиск. Він спрямований на залякування громадськості з метою спонукання її до певної запланованої моделі поведінки. Цей інструмент реалізується шляхом поширення відомостей про реальні або вигадані загрози, прогнозів щодо репресій, переслідувань, убивств. Крім інформаційного залякування, психологічний тиск може здійснюватися через прямий шантаж, орга-

нізацію вибухів, підпалів, масових отруєнь, захоплення заручників нанесення ударів по цивільній й енергетичній інфраструктурі та інші диверсійні дії. Такі атаки спрямовані на дестабілізацію суспільства, створення атмосфери страху та хаосу, що, своєю чергою, може бути використано для маніпулювання суспільною думкою та досягнення політичних або військових цілей.

Події в Одесі 2 травня 2014 р. можна розглядати як один із проявів психологічного тиску в межах російсько-української інформаційної війни. Як зазначала Служба безпеки України, російські телеканали під час висвітлення цих подій застосовували маніпулятивні технології, зокрема метод «25-го кадру», що спрямований на підсвідомий вплив на глядачів. Прес-служба СБУ, зокрема її керівниця Марина Остапенко, продемонструвала відеофрагмент випуску новин телеканалу «Росія-24», у якому на екрані ледь помітно з'являлися написи: *«підпал: "Правий сектор"», «людей убивають бандерівці», «Нацгвардія – вбивці»*. Окрім цього, було встановлено, що російські ЗМІ активно використовують інші методи психологічного тиску, зокрема: демонстрацію деталізованих сцен насильства і вбивств для посилення емоційного впливу на аудиторію. Такі прийоми є частиною ширшої стратегії інформаційної агресії та були спрямовані на розпалювання ненависті, страху та дестабілізації ситуації в Україні [21].

Початок повномасштабного вторгнення рф також супроводжувався потужним психологічним тиском на громадянське суспільство України. До реалізованих елементів указанного інструменту слід, зокрема, віднести ракетні удари по всій території держави та перетин кордону численними колонами бойової техніки 24 лютого 2022 р. Сьогодні психологічний тиск реалізується за допомогою ядерного шантажу, ударів по цивільній інфраструктурі, знищення енергетичних об'єктів, цинічного вбивства пересічних громадян. «Хоча ймовірність масованої атаки дійсно існує, ці «страшилки» розраховані на те, щоб викликати паніку серед населення України та зневіру в перемогу ЗСУ. Цілями довготривалих ІПсО залишається постійний психологічний тиск на українців з метою підризу довіри до українського уряду та нівелювання міжнародної підтримки» – зазначають експерти Центру протидії дезінформації при РНБО [22].

Одним із інструментів інформаційного впливу на громадянське суспільство є диверсифікація суспільної свідомості. Цей інструмент полягає в розпорошенні уваги громадськості через переключення її на штучно створені проблеми, що дозволяє маніпулювати суспільними настроями та відволікати від ключових питань. Представник групи «Інформаційний спротив» В'ячеслав Гусаров зазначає, що Кремль використовує нові інформа-

ційні атаки для ескалації конфлікту та здійснення тиску на українське керівництво. Основна мета цих дій – нав'язати Україні московський сценарій врегулювання конфлікту. Серед головних напрямів такої інформаційної агресії експерт виділяє:

- формування уявлення про неспроможність української влади ефективно керувати державою та ухвалювати раціональні рішення;
- дискредитація воєнно-політичного керівництва, поширення тверджень про хаотичні бойові дії, що нібито призводять до невинуватених утрат;
- маніпуляції щодо морального стану українських військових, зокрема нав'язування міфу про їхню деморалізацію та недовіру до командування;
- створення страху перед економічним колапсом [19].

Показовим прикладом застосування рф зазначеного інструменту на початку повномасштабного вторгнення є поширення інформації, щодо міток на дорогах і будівлях. Так, представники Центру протидії дезінформації при РНБО з цього приводу зазначали наступне: «У месенджерах та соцмережах ширилася інформація із закликами їх зафарбовувати, бо ці мітки нібито допомагають ворогу наводити ракети через супутники. Згодом з'ясувалося, що ці позначення використовують при геодезичній зйомці і жодного стосунку до військових дій вони не мають. «Вкид» про мітки зробили для того, щоб занурити українців у дискомфортну психологічну ситуацію, посіяти паніку й страх. І ця ІПсО тоді непогано спрацювала» [22].

З метою протидії зазначеним інструментам маніпулятивного впливу українськими державними структурами впроваджується ряд заходів. Зокрема у 2017 р. Міністерством інформаційної політики України була розроблена «Стратегія інформаційної реінтеграції окремих територій на Сході України, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та територій, прилеглих до району проведення антитерористичної операції» [23]. Вказаний документ передбачав цілу низку заходів протидії інформаційній агресії рф. Зокрема:

- нейтралізація та протидія інформаційному впливу, що несе загрозу національній безпеці України; зміцнення почуття спільності між громадянами України, які проживають на тимчасово непідконтрольних та підконтрольних територіях Донецької та Луганської областей, а також громадянами України, які проживають у інших регіонах України;
- створення у свідомості громадян України, які проживають на території Донецької та Луганської областей, позитивного іміджу України;
- формування стійкого переконання у громадян України, які проживають у цих областях, що сталий розвиток цих областей можливий лише у складі України;

– формування стійкого переконання серед громадян України, які проживають у цих областях, у безальтернативності євроінтеграційного курсу України;

– підвищення рівня української громадянської ідентичності та свідомості серед громадян України, які проживають у цих областях;

– формування стійкого переконання серед громадян України, які проживають у цих областях, щодо неможливості існування «ДНР» і «ЛНР» як окремого державного формування;

– формування стійкого переконання, що конфлікт в Україні з початку 2014 року, – це гібридна війна, що ведеться росією проти України.

У 2017 р. Президентом України був підписаний указ щодо введення персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), проти ТОВ «Мэйл.РУ ГРУП», ТОВ «Вконтакте», ТОВ «Вконтакті», ТОВ «Мейл.РУ Україна» у вигляді заборони Інтернет-провайдерам надання послуг з доступу користувачам мережі Інтернет до ресурсів сервісів «Mail.ru» та соціально-орієнтованих ресурсів «Вконтакте» та «Однокласники» [24].

У вказаному контексті А. Марущак наводить досить цікаву статистику: «За оцінками закордонних експертів, протягом першого місяця дії санкцій відвідування українськими користувачами заборонених російських Інтернет-ресурсів знизилось на третину, загальний обсяг їх трафіку впав на 10 %, фіксується стабільна динаміка щодо зменшення чисельності користувачів російських Інтернет-сервісів в Україні, що в сукупності послаблює вплив країни-агресора на українську аудиторію. Спостерігається зростання міграції патріотично налаштованих користувачів до інших соціальних мереж, насамперед, до «Facebook», а також до вітчизняних соціальних мереж «Ц.укр», «UkrOpen», «Hurтом.com», «ukrface.com.ua», «Ukrainians» [8, с. 239].

«За результатами експертних досліджень серед Інтернет-користувачів (за даними SimilarWeb, TNS KantarCMeter), станом на кінець-травня 2017 року активна українська аудиторія російських соціальних мереж «ВКонтакте» та «Однокласники», а також порталу Mail.ru та пошуковика Yandex ориєнтовно зменшилася на 5 % (втрата понад 1 млн. користувачів соцмереж та 50 % користувачів сервісів Mail.ru та Yandex). Водночас, аналіз добової відвідуваності ресурсу «ВКонтакте» станом на той же період часу вказує на скорочення української

аудиторії на 3,35 млн. користувачів (18,1 %). Охоплення українською аудиторією мережі «Однокласники» зменшилося на 1,67 млн. відвідувачів (29,6 %). On-Line присутність користувачів із України в російських соцмережах зменшилась на 30 % (втрата 300 000 on-Line користувачів) та має сталу тенденцію до зниження, що яскраво демонструє соціальний тренд на відмову від користування російськими соцмережами» – продовжує А. Марущак [8, с. 239].

Слід зазначити, що робота з протидії російській інформаційній агресії на державному рівні активно реалізовуватись і сьогодні. Так, О. Куницький з цього приводу зазначає наступне: «Боротьба з дезінформацією в Україні відбувається на державному рівні. Для цього з 2021 року працює Центр протидії дезінформації при РНБО, який розвінчує російські фейки та відслідковує їх у соцмережах. Налагоджена робота з Google. ... Вже заблоковано понад 200 каналів. ... Схожим чином ЦПД співпрацює з meta – концерном, якому належать соцмережі Facebook та Instagram, а також соцмережею TikTok, з якою ЦПД нещодавно розпочав офіційну співпрацю. Дещо складнішою є ситуація з месенджером Telegram, яким в Україні активно користуються як ЗМІ, так і влада, або ж суспільні структури та суспільно активні особи» [25].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, у межах прихованої агресії, воєнного конфлікту й повномасштабного вторгнення російські спеціалісти застосували одні з найбільш ефективних інструментів впливу на громадянське суспільство України: упровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки. Не дивлячись на цілу низку контрзаходів, починаючи від блокування Інтернет-ресурсів, закінчуючи спростуванням фейків на державному рівні, маніпулятивний вплив рф є досить дієвими і сьогодні. Зокрема, особливий ефект мають удари по цивільній інфраструктурі, знищення енергетичних об'єктів, цинічне вбивство пересічних громадян в поєднанні з маніпуляціями, навколо переговорів щодо завершення війни. Виходячи із зазначеного, у подальшому вважаємо за необхідне звернути увагу не на технічне протистояння інформаційній агресії, а на протидію за допомогою когнітивної сфери людини, розробки та впровадження технологій формування критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lakoff G. Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives. : White River Junction, 2004. 200 p.
2. Lefebvre V. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet Ethical Systems. Dordrecht, Holland, D.: Reidel Publishing, 1982, 220 p.
3. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.

4. Дубас О. Інформаційна війна : нові можливості політичного протистояння. *Освіта регіону*. 2010. № 1. С. 69-72.
5. Гуріна Н. Інформаційне протистояння – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13657. (дата звернення: 12.08.2024).
6. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні... *Галицький економічний вісник*. 2014. № 4. С. 178-188.
7. Бельська Т. В. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2014. Вип. 1. С. 49-56.
8. Марущак А. І. Щодо протидії використанню інтернет-ресурсів для поширення антиукраїнської інформації *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. IX Всеукраїнська науково-практична конференція / Збірник тез наукових доповідей. Київ, 30.03.2018. С. 240-238.
9. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни. URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doshdzhennya/1778-inya-kononov-luhanskyu-syndrom-yak-masova-anomichna-reaktsiya-na-rozhortannya-hibrydnoyi-viyny> . (дата звернення: 20.03.2025).
10. Почепцов Г. Г. Сміслові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. 2013. Вип. 18. С. 21-27.
11. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1267177 (дата звернення: 20.03.2025).
12. Вітюк Н. Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. *Збірник наукових праць: психологія*, 2019. № 24. С. 29-38.
13. Бадер А. В. Керовані чутки як засіб інформаційної агресії: постановка проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 56, С. 178-186.
14. Бадер А. В. Механізми протидії керованим чуткам як засіб боротьби з інформаційною агресією. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 57, С.50-57.
15. Чутки про «наступ з Білорусі» є частиною російської інформаційної війни, – Буданов URL: <http://tsn.ua/politika/u-sbu-zayavili-scho-rosiyski-kanali-zastosovuyut-protiteleglyadachiv-25-y-kadr-350517.htm> (дата звернення: 11.03.2025).
16. Ситуація на ЗАЕС – нова загроза чи чергова провокація росії URL: <https://cpd.gov.ua/articles/sytuaciya-na-zaes-nova-zagroza-chy-cherгова-provokaciya-rosiyi/> (дата звернення: 19.03.2025).
17. Прогноз Центру щодо інформаційних загроз на другу половину лютого 2025 року URL: <https://cpd.gov.ua/international-direction/yevropa/prognoz-czentru-shhodo-informacijnyh-zagroz-na-drugu-polovynu-lyutogo-2025-roku/> (дата звернення: 19.03.2025).
18. Джил Догерті (Jill Dougherty). Усі брешуть, або як трансформувалися російські ЗМІ URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11448/2014-08-21-usi-breshut-abo-yak-transformovalisya-rosiyski-zmi/> (дата звернення: 20.03.2025).
19. Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11351/2014-09-04-kreml-rozpochav-novu-informatsiynu-operatsiyu-proti-ukraini-ekspert/> (дата звернення: 18.03.2025).
20. Черняк А. М. Актуальні питання захисту інформаційного простору. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. IX Всеукраїнська науково-практична конференція / Збірник тез наукових доповідей. Київ, 30.03.2018. С. 283-285.
21. У СБУ заявили, що російські канали застосовують проти телеглядачів «25-й кадр» URL: <https://tsn.ua/politika/u-sbu-zayavili-scho-rosiyski-kanali-zastosovuyut-proti-teleglyadachiv-25-y-kadr-350517.html> (дата звернення: 17.03.2025).
22. Яка мета головних кремлівських ІПсО у війні проти України URL: <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-proti-ukrayiny/> (дата звернення: 17.03.2025).
23. Міністерство інформаційної політики: Звіт щодо відновлення мовлення в зоні АТО. URL: <https://www.donbasssos.org/strategiya-informacinoi-reintegracii/> (дата звернення: 20.03.2025).
24. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : Указ Президента України від 15 травня 2017 р. № 133/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text> (дата звернення: 20.03. 2025).
25. Куницький О. Як Україна протистоїть дезінформаційним кампаніям рф URL: <https://www.dw.com/uk/ak-ukraina-protistoit-dezininformacijnim-kampanijam-rf-a-69041027/a-69041027> (дата звернення: 18.03.2025).